

CUI BONO, SEU CUI PRODEST?

MONOK ISTVÁN

A címben megfogalmazott két kérdés jogi értelmezéséhez ragaszkodva biztosan tautológia, vagyis kétszer kérdezzük meg ugyanazt, hol Cícero, hol Seneca szavait használva. Ha azonban következetesen valljuk azt az alapelvet – amelyet a mindennapi gyakorlatban követésre méltónak tartok –, hogy nem minden legitim, ami legális, ám minden, ami legitim legalizálásra érdemes, akkor a kétféle kérdésfeltevés már indokolható. Magam számára a legitimitást tartom vezérfonalnak. A nyílt tudomány kérdéskörében jól megfogható a különbség a kétféleképpen (legitim/legális) elfogadott cselekvések közt.

A nyílt hozzáférés apostolai abból az alapelvből indulnak ki, ami ajánlások szintjén még az Európai Unió hivatalosságának is része, nevesen: amely kutatási eredmény létrejöttét közpénzből finanszírozták, nem lehet nem nyílt hozzáféréssel közzétenni. Ezzel együtt teljesen magától értetődő, hogy a rögzített (szerzői, kiadói) jogokat nem sértheti ez a közzététel, és különösen is hangsúlyosan figyelni kell arra is, hogy a közzevő magánvállalkozásoknak a nyilvánosságra hozatal nem okozhat erkölcsi, vagy pénzügyi veszteséget. De ha gondolkodásunkat a nyílt tudományról ebben az irányban indítjuk el, akkor alapvetően a legalitás oldalán maradva töprengünk. Számomra azonban fontosabb a legitim oldal.

A könyvtörténeti szakirodalomban az információs technológiák változásáról, fordulópontjairól többféle értelemezés olvasható. Mi volt a célja azoknak, akik kitalálták az *exemplar* és *pecia* rendszert a kéziratos könyvkiadásban? Mi Gutenbergnek akkor, amikor a mozgatható betűkkel történő szedés alapján való sokszorosítást kitalálta? A célok közt elsőként felsorolandó, hogy minél többen, minél könnyebben, minél több szöveghez jussanak hozzá. És mindig ott van az is, hogy a *stationarius* kapjon adókedvezményt, hiszen plusz kötelemeket vállalt (ami üzleti mozgásterét csökkenti), és az, hogy minden könyv

megszületéséhez kell a mecénás is. Igen, a Gutenberg galaxis sikerét, azt, hogy az európai gondolkodás jelentős újító kapacitáshoz jutott, egy vállalkozói csoport, a nyomdászok és alkalmazottjaik biztosították. A nyomdászok haszon-érdekeltsége (ez még nem profitszomj, pláne nem extraprofit-szomj) számos olyan újítást eredményezett, amitől az olvasás és a könyvhasználat hatékonyabbá vált (anyanyelvűség, képi illusztrációk, címlap, szövegtagolás, mutatók stb.).

Aztán a nyomdász mellett megjelent a kiadó, aztán különvált a kereskedői világ, és már a XVII. században tudunk olyan tudományos (orvosi) könyvkiadóról, amelynek tulajdonosáról többen állítják, hogy analfabéta volt. Aztán a fia már privilégiumokat szerzett, unokája és dédunokája pedig a legrangosabb kiadó lett Párizsban (Houry). Ezzel arra utalok, hogy a könyvkiadásban megjelent a befektető, aki nem könyvet akar kiadni, nem tudományos információkat akar másokkal megosztani, hanem elsődlegesen a meglévő pénzt kívánja szaporítani. Befektetésével azonban segítheti magát az eredeti célkitűzést is. Napjainkra a folyamat ott tart – remélem ezt *fejlődésnek* senki nem gondolja –, hogy a tudományos információ olyan áru, mint a kőolaj – ráadásul éppen nagyobb hasznot is hoz az árusítása.

A nyílt hozzáférést tehát nehezített környezetben kell megvalósítani: jó az *Open Access* annak, aki éppen szabadon hozzáfér. Sajnos ugyanannak akkor, amikor a saját kutatási eredményéről van szó, már nem magától értetődően jó ugyanez. Ezzel az ellentmondással arra utalok, hogy nincsen a kérdésnek sem gordioszi, sem huszáros megoldása. Az egyik elfed valós ellentmondásokat, és hosszabb távon nem konfliktusmentes rendszer áll elő, a másik meg valószínűsíthetően komoly károkat is okozna a rendszerben a virtus megmutatásának értékét nem tagadva. Vagyis a tudományos információk szerzőitől a kereskedő cégekbe befektetőikig mindenkire szüksége van a rendszernek. Az nem állítható, hogy a teljes nyílt hozzáférés megvalósulásáig nem lesznek érdeksérelmek.

A tudományos információk az egész világon túlnyomórészt közpénz felhasználásával keletkeznek. A közzétételük folyamatában megjelenő magánérdekek mentén sok a hozzáadott érték. A teljes *Open Access* elérésének folyamatában – magam azt gondolom – külön kell választani az elsődleges közlést attól, amikor az a hozzáadott értékkel együtt jelenik meg (ez utóbbi lehet egy másik, attraktívabb kereső, lehet ismeretterületek, dokumentum-együttesek összekapcsolása, mesterséges intelligencia alkalmazások stb., stb.). Biztosan lesz időszak, amikor csak előbbi lesz elérhető mindenki számára állampolgári jogon, és a hozzáadott értéket kell megfizetni. Maga a köz persze eldöntheti, hogy ez utóbbi finanszírozásából milyen mértékben veszi ki a részét azért, hogy a – mondjuk így – passzív szabad elérés lehetőségét kiegészíti az attraktív elérések szabadságának megteremtésével.

OPEN SCIENCE
NYÍLT TUDOMÁNY MAGYAR SZEMMEL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KÖNYVTÁRÁNAK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONES BIBLIOTHECAE ACADEMIAE SCIENTIARUM HUNGARICAE

45 (120)
ÚJ SOROZAT

SOROZATSZERKESZTŐ
GAÁLNÉ KALYDY DÓRA

OPEN SCIENCE
NYÍLT TUDOMÁNY MAGYAR SZEMMEL

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁR ÉS INFORMÁCIÓS KÖZPONT
BUDAPEST 2021

Szerkesztette
GAÁLNÉ KALYDY DÓRA

Anyanyelvi lektor
MÓNOK MÁRIA

Az irodalomjegyzékeket készítette
BUDAI-KIRÁLY TÍMEA

Tipográfia és tördelés
VAS VIKTÓRIA

ISBN 978-963-7451-73-7
ISSN 0133-8862
DOI [10.36820/MTAKIK.KOZL.2021.OpenS](https://doi.org/10.36820/MTAKIK.KOZL.2021.OpenS)

Felelős kiadó: az MTA Könyvtár és Információs Központ főigazgatója
Nyomta és kötötte az Alföldi Nyomda Zrt., Debrecen
Felelős vezető: GYÖRGY GÉZA vezérigazgató

Megjelent a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával

nka
Nemzeti Kulturális Alap

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL

TARTALOM

MONOK ISTVÁN Cui bono, seu cui prodest?	7
HOLL ANDRÁS A tudományos szakkönyvtárak és a nyílt tudomány (Open Science)	11
GAÁLNÉ KALYDY DÓRA A kiadókkal kötött Read and Publish szerződések, és a nyílt hozzáférésű publikálás hazai lehetőségei	53
SOÓS SÁNDOR, KISS ANNA Az „Open Access-előnyök” megnyilvánulása a hazai tudásprodukciónban: bibliometriai hatásvizsgálat	61
GAÁLNÉ KALYDY DÓRA A közösségi tudomány	85
TIBERIUS IGNAT What motivates us to develop the Focus on Open Science series?	127
HOCZOPÁN SZABOLCS, MOLNÁR TAMÁS Az egyetemi könyvtárak szerepe a nyílt tudomány mozgalom elterjesztésében	145
HOLL ANDRÁS Az MTA KIK gyakorlata a nyílt tudomány támogatásában	161
A kötetben szereplő tanulmányok szerzői	174
A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Közleményei, Új Sorozat közelmúltban megjelent kötetei	175